

Κωνσταντίνος Σβολόπουλος

Η προοπτική των ελληνοτουρκικών σχέσεων
στα πλαίσια του καθεστώτος της Λωζάνης

Η Συνδιάσκεψη της Λωζάνης απέβλεψε, όπως είναι γνωστό, στην αποκατάσταση της ειρήνης και την οργάνωσή της πάνω σε νέες βάσεις στο γεωγραφικό πεδίο που εκτείνεται από το νοτιοανατολικό άκρο της ευρωπαϊκής ηπείρου ως τις βορειοδυτικές παρυφές της Μέσης Ανατολής. Καθοριστική ήταν και η ειδικότερη συμβολή των αποφάσεων της Συνδιάσκεψης στη διαμόρφωση της νέας εδαφικής φυσιογνωμίας και, κατ' επέκταση, της ισορροπίας στις σχέσεις ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία. Σε συνάρτηση με την πραγματική κατάσταση, που απέρρευσε από το νέο αυτό τυσοχετισμό, επαναπροσδιοριζόταν και γενικότερα ο ρόλος του ελληνικού και του τουρκικού στοιχείου στον ευρύτερο χώρο που αντιπαρατάχθηκαν αλλά και συμβίωσαν για μακρούς αιώνες.

Στις αποφάσεις της Συνδιάσκεψης της Λωζάνης, οι σύγχρονοι παρατηρητές και οι μεταγενέστεροι ερευνητές διέκριναν την πλατειά επιβολή των θέσεων της κεμαλικής Τουρκίας. Η ματαίωση της δημιουργίας ανεξάρτητου αρμενικού και αυτόνομου κουρδικού κράτους, καθώς και της εκχώρησης τμήματος της Μικράς Ασίας στην Ελλάδα, η κατάργηση των διομολογήσεων και η ενιαία επιβολή της εθνικής νομοθεσίας στη νέα επικράτεια, τέλος η ευρεία σύμπτωση των ακραίων ορίων της εδαφικής της κυριαρχίας με τα προκαθορισμένα όρια του Εθνικού Συμβολαίου της Άγκυρας, συνέθεταν τις βασικές παραγράφους του νέου καθεστώτος, το οποίο όχι μόνο αναιρούσε οριστικά το προγενέστερο των Σεβρών αλλά και ανταποκρινόταν στις καιρίες αναζητήσεις της τουρκικής ηγεσίας. Ρεαλιστής στη σύλληψη και την εκτέλεση του προγράμματός του, ο Μουσταφά Κεμάλ είχε οριστικά απεμπολήσει κάθε ιδέα υιοθέτησης των παρωχημένων πανισλαμικών ή παντουρανικών τάσεων ή της ανασύστασης, έστω και συγκεκαλυμμένης, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και είχε σταθερά αποβλέψει στη δημιουργία «μιας ανεξάρτητης και κυρίαρχης Τουρκίας για τους Τούρκους». Στη θέση της ετερογενούς στην εσωτερική της σύνθεση Αυτοκρατορίας, θα θεμελιωνόταν ένα κράτος προορισμένο «να ακολουθεί μια αποκλειστικά εθνική πολιτική τέλεια εναρμονισμένη και βασισμένη στην εσωτερική του οργάνωση». Η εφαρμογή της πολιτικής αυτής προϋπέθετε τη διατήρηση ή και την επέκταση στα εδάφη και μόνο όπου η παρουσία του τουρκικού στοιχείου – ή έστω του συγγενούς μουσουλμανικού – ήταν κυριαρχική. Η επίτευξη της θεμελια-

κής αυτής επιδίωξης θα συνδυαζόταν με την παγίωση των καθοριστικών αρχών που θα όφειλαν στο εξής να διαπνέουν την άσκηση της τουρκικής διπλωματίας: την κατοχύρωση της ασφάλειας, της εδαφικής ακεραιότητας και της ανεξαρτησίας του εθνικού τουρκικού κράτους, το σεβασμό της διεθνούς νομιμότητας και τη διαφύλαξη της ειρήνης⁽¹⁾.

Η συνομολόγηση της Συνθήκης της Λωζάνης σηματοδοτεί, στην αφετηρία της, και τη νέα ελληνική εξωτερική πολιτική. Οι προϋποθέσεις που καθόριζαν για ένα σχεδόν αιώνα τις βασικές επιλογές της Αθήνας στο διπλωματικό πεδίο είχαν ριζικά ανατραπεί. Η μερική ικανοποίηση των εδαφικών διεκδικήσεων του ελεύθερου βασιλείου – ιδιαίτερα στο νευραλγικό χώρο της νότιας Βαλκανικής και του Αιγαίου, σε συνδυασμό με τη δραματική έξοδο των ελληνικών πληθυσμών από τις προπατορικές εθνικές εστίες της Μικρασίας, του Πόντου και της ανατολικής Θράκης, είχαν ουσιαστικά εξουδετερώσει το κύριο έρεισμα στην άσκηση της ελληνικής αλυτρωτικής πολιτικής προς την κατεύθυνση της Τουρκίας. Αντίστροφα, η συγκέντρωση του μείζονος τμήματος της εθνικής οικογένειας στα εδάφη της ελλαδικής επικράτειας και η συνακόλουθη αναγωγή της τελευταίας αυτής – κατά την έκφραση του Βενιζέλου – στο «πλέον ίσως ομοιογενές εθνικόν κράτος της Ευρώπης» ενέτεινε τη σημασία της διασφάλισης των όρων για την ουσιαστική ολοκλήρωση και κατοχύρωση της ανεξαρτησίας του. Κάτω από τις νέες αυτές συνθήκες, η διατήρηση των συμπαγών ελληνικών πληθυσμών της Βόρειας Ηπείρου, της Δωδεκανήσου και της Κύπρου κάτω από καθεστώς ξενικής κυριαρχίας δεν προοριζόταν να αναστείλει τη ριζική αναστροφή των όρων που έμελλαν εφεξής να προσδιορίσουν κατά προτεραιότητα τις διπλωματικές επιλογές της Αθήνας. Ο πρωταρχικός πράγματι στρατηγικός στόχος στην άσκηση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής εντοπιζόταν ήδη στην κατοχύρωση της αμυντικής ασφάλειας και της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας. Συνακόλουθα, ο σεβασμός του καθεστώτος των Συνθηκών και των αρχών της διεθνούς νομιμότητας έτεινε έκτοτε να αποτελέσει τις σταθερές παραμέτρους της. Η επιτακτική ανάγκη για την εκπλήρωση των αλυτρωτικών διεκδικήσεων που είχαν παραμείνει ανικανοποίητες, σύμφωνα με την άποψη των υπεύθυνων ηγετών που σφράγισαν τη διαμόρφωση της πολιτικής

1. Βλ. χαρακτηριστικά, το πρόσφατο άρθρο των Μ. Gönlübol – Ο. Kürkcüoglu, «A general look at turkish foreign policy during the period of Atatürk». *Journal of Atatürk Research Center*, March 1985, No 2 (Αναδ. *Turkish Review Quarterly Digest*, 1 (1985), σσ. 15 - 40).

αυτής – ιδιαίτερα του Ε. Βενιζέλου –, αποτελούσε συνάρτηση της ενίσχυσης της διπλωματικής θέσης και του διεθνούς κύρους της νέας Ελλάδας⁽²⁾.

Η εφαρμογή στην πράξη των αρχών που πρυτάνευσαν στη Συνδιάσκεψη της Λωζάνης και προσδιόρισαν τις συμβατικές διατάξεις της ομώνυμης Συνθήκης επιβεβαίωσε την ουσιαστική δυνατότητα της αποκατάστασης, σε μονιμότερη βάση, σχέσεων φιλίας και συνεργασίας ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία. Η σταθερή κοινή βούληση της υπεύθυνης πολιτικής ηγεσίας των δύο κρατών να μη διαταράξουν το εδαφικό καθεστώς που είχε ήδη αποκατασταθεί, επέτρεψε την εκκαθάριση των διαφορών που είχε κληροδοτήσει η μακραίωνη ανταγωνιστική διαμάχη των δύο λαών με κύριο αντικείμενο την επέκταση του πεδίου της εθνικής κυριαρχίας τους. Χαρακτηριστικοί είναι, από την άποψη αυτή, οι λόγοι που αντάλλαξαν οι πρωθυπουργοί των δύο κρατών, εγκαινιάζοντας το διάλογο που οδήγησε στη συνομιολόγηση των συμφωνιών του 1930. «Οφείλω να σας διαβεβαιώσω – έγραφε ο Βενιζέλος στον Ισμέτ τον Αύγουστο του 1928 – περί της ζωνής επιθυμίας μου να συντελέσω εις την ρύθμισιν των σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών μας, η οποία θα τους εξασφάλιζε στενήν φιλίαν. Έχω πλήρη συνείδησιν του γεγονότος ότι η Τουρκία δεν έχει βλέψεις επί των εδαφών μας και μοι εδόθη χιλίας φοράς κατά την διάρκειαν της προεκλογικής περιόδου η ευκαιρία να δηλώσω δημοσία ότι η Ελλάς ουδεμίαν έχει βλέψιν επί των τουρκικών εδαφών, αποδεχομένη τας Συνθήκας της Ειρήνης ειλικρινώς και ανεπιφυλάκτως». Στην απάντησή του ο Ισμέτ έσπευδε να υπογραμμίσει ότι η θέση αυτή «ανταποκρίνεται πλήρως εις τας προσωπικάς απόψεις του και σημειοί εις την ιστορίαν των ελληνοτουρκικών σχέσεων την απαρχήν μιας νέας εποχής ειλικρινούς και στενής φιλίας». Και σε δημόσιο λόγο του, λίγες μέρες αργότερα, διακήρυσσε ότι «ουδεμία υπάρχει αντίθεσις μεταξύ των συμφερόντων των δύο χωρών, δι' άλλων λόγων, ότι ουδέν εμποδίζει την οριστικόν των συνεννόησιν. Ουδεμία υφίσταται εδαφική αμφισβήτησις, αι μόναι δε διαφοραί αι οποιαί τας χωρίζουν είναι συνυφασμένοι με την ερμηνείαν των υφισταμένων συμφωνιών και αφορούν μάλλον ιδιωτικά και όχι κρατικά συμφέροντα»⁽³⁾.

Η θετική πορεία στις σχέσεις Ελλάδας και Τουρκίας, κατοχυρωμένη

2. Βλ. Κ. Σβολόπουλου, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική από τις αρχές του 20ού αιώνα ως το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 158 κ.ε.

3. Του ίδιου, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική μετά την Συνθήκην της Λωζάνης. Η κρίσιμος καμπή (Ιούλιος - Δεκέμβριος 1928)*, Θεσσαλονίκη 1977, σσ. 145 - 6.

συμβατικά από τις διμερείς συμφωνίες των ετών 1930 - 1933, αλλά θεμελιωμένη ουσιαστικά στις νέες πραγματικότητες που ανέκυψαν από τη Συνθήκη της Λωζάνης, σηματοδοτεί μια μακρά περίοδο ειρήνης ανάμεσα στις δύο γειτονικές χώρες. Η βασική αυτή υπόθεση είναι δυνατό να επιβεβαιωθεί και αντίστροφα: Η αρνητική εξέλιξη των ελληνοτουρκικών σχέσεων στη διάρκεια των μεταπολεμικών χρόνων, από τα μέσα της δεκαετίας του '50 και ιδιαίτερα μετά τον Ιούλιο του '74, συναρτήθηκε με την ανατροπή των δεδομένων που είχαν συμβάλει καθοριστικά στην αποκατάστασή τους. Η επάνοδος, συγκεκριμένα, της Άγκυρας σε βλέψεις επεκτατικές ή σε ροπές ηγεμονικές προοριζόταν να διαταράξει το κλίμα φιλίας και εμπιστοσύνης στις σχέσεις των κυβερνήσεων και των λαών της Ελλάδας και της Τουρκίας· θα όφειλε, επιπρόσθετα, να υπογραμμιστεί ότι οι εκφάνσεις αυτές της τουρκικής πολιτικής έμελλαν και γενικότερα να ενισχύσουν τις αποσταθεροποιητικές πιέσεις, πάντοτε επίφοβες στο ευαίσθητο περιφερειακό πλαίσιο της ΝΑ Ευρώπης. Πώς θα ήταν, πράγματι, δυνατό να διατηρηθεί μια πολιτική ειρηνικής συνεργασίας, από τη στιγμή που θα προβάλλονταν αμφισβητήσεις σε βάρος του νόμιμου εδαφικού καθεστώτος ή θα καταπατούνταν εξακολουθητικά τα διεθνώς αναγνωρισμένα κυριαρχικά δικαιώματα των ομοεθνών του ενός από τα ενδιαφερόμενα μέρη; Το γεγονός αυτό οφείλει να γίνει πλατειά και ουσιαστικά αντιληπτό στους κόλπους της διεθνούς κοινότητας – και ιδιαίτερα της Ευρωπαϊκής Κοινότητας – αν τα μέλη της αποβλέπουν ειλικρινά στον περιορισμό και όχι στην επαύξηση των σημερινών εστιών αναταραχής και έντασης στο χώρο των ευρύτερων συμφερόντων της.

Στο σημείο αυτό θα ήταν δυνατό να προβληθεί ένα κρίσιμο ερώτημα: μήπως η σταθερά αποδοτική εφαρμογή του καθεστώτος της Λωζάνης συνεπαγόταν μια αυστηρά προκαθορισμένη στατική σχέση στις σχέσεις Ελλάδας και Τουρκίας, προορισμένη να αποθαρρύνει οποιαδήποτε δυναμική εξέλιξη στο χώρο των συμφερόντων τους; Η απάντηση, άμεσα συνυφασμένη με την αντιμετώπιση των εθνικών θεμάτων της Ελλάδας, που άφησε ουσιαστικά εκκρεμή η Συνδιάσκεψη της Λωζάνης, οφείλει να είναι απερίφραστα αρνητική. Οι συμβατικοί όροι της τελικής Συνθήκης συναρθρώθηκαν με το σεβασμό της αρχής των εθνοτήτων που είχε ήδη πρυτανεύσει στις διαπραγματεύσεις και τις αποφάσεις της Συνδιάσκεψης των Παρισίων. Η εφαρμογή εντούτοις της αρχής αυτής στα πλαίσια των διαπραγματεύσεων της Λωζάνης, πέρα από την αδικαιολόγητη εξαίρεση της Ίμβρου και της Τενέδου, δεν επιτεύχθηκε σε δύο ακόμη περιπτώσεις που αφορούσαν και πάλι άμεσα τον ελληνισμό: στα Δωδεκάνησα και την Κύπρο. Είναι περιττό

να αναλυθούν οι λόγοι – γνωστοί ήδη – που δεν επέτρεψαν στην Ελλάδα, διπλωματικά αδύναμη και ηθικά εξουθενωμένη μετά τη μικρασιατική τραγωδία, να εμμείνει στο αίτημα της ενσωμάτωσης των νευραλγικών αυτών τμημάτων του ελληνισμού. Είναι όμως σκόπιμο να υπογραμμιστεί ότι η απόφαση για τη διατήρηση της Δωδεκανήσου και της Κύπρου κάτω από την ιταλική, αντίστοιχα, και τη βρετανική κυριαρχία, δεν αποτέλεσε – όπως στην περίπτωση της Ίμβρου και της Τενέδου – οριστική εξαίρεση από τον κανόνα, αλλά προσωρινή περισσότερο αναστολή στην εφαρμογή της αρχής της αυτοδιάθεσης. Η ουσιαστική δυνατότητα της μελλοντικής εφαρμογής της υπογραμμιζόταν με τη ρητή παραίτηση της Τουρκίας από κάθε δικαίωμα και τίτλο για τα νησιά πάνω στα οποία δε διατηρούσε, βάσει της συνθήκης, κυριαρχικά δικαιώματα⁽⁴⁾. Η απόφαση της Άγκυρας, εξ άλλου, να συγκατανεύσει στην παραπάνω διατύπωση δεν θα όφειλε να θεωρηθεί ως προϊόν μόνο καταναγκασμού, αλλά και ως απόρροια της συνεπούς προσαρμογής στους κανόνες που ενέπνεαν τη νέα εξωτερική της πολιτική: συγκεκριμένα, την επέκταση της κυριαρχίας της σε εδάφη και μόνο που κατοικούνταν, τουλάχιστο κατά πλειοψηφία, από ομοεθνείς μουσουλμανικούς πληθυσμούς. Στην επίκληση, εξ άλλου, αυτού του ίδιου επιχειρήματος θα βασιστεί και η μεταγενέστερη διεκδίκηση της περιοχής της Αλεξανδρέττας⁽⁵⁾.

Στο σημείο αυτό θα ήταν νοητό, άραγε, να παραβλεφθούν τόσο οι συμβατικοί όροι όσο και οι αποφάσεις της Λωζάνης και να επανεξεταστούν ορισμένες βασικές παράγραφοί τους με κριτήριο την εκ των υστέρων εφαρμογή της ρευστής στη διαμόρφωση πρακτικής αρχής της ισορροπίας των δυνάμεων; Ακόμη και αν ήταν δυνατή μια απάντηση συγκαταβατική, τα συμπεράσματα που θα προέκυπταν δεν θα αναιρούσαν, έστω και στο ελάχιστο, τις θέσεις που προαναφέρθηκαν. Καταρχήν, η επίκληση της αρχής της ισορροπίας όταν γίνεται από τον έκδηλα ισχυρότερο συχνά κινδυνεύει να είναι υποκριτική. Αν επιχειρούνταν, εξ άλλου, η αναγωγή της στο μεταγενέστερα διατυπωμένο αξίωμα της τουρκικής διπλωματίας, σύμφωνα με το οποίο θα όφειλε να διατηρηθεί η ισορροπία που αποκαταστάθηκε στη Λωζάνη, και πάλι ένα παρόμοιο επιχειρήμα δεν θα ήταν εύλογο να έχει εφαρμογή στην περίπτωση της Δωδεκανήσου ή της Κύπρου: πρώτο, εφόσον η τελική λύση δεν θα ανέτρεπε, αλλ' αντίθετα θα προσδιοριζόταν από τους συμβατικούς

4. Του ίδιου, «The Lausanne Peace Treaty and the Cyprus problem», *Greece and Great Britain during World War I*, Θεσσαλονίκη 1985, σσ. 241 - 5.

5. J. B. Duroselle, *La decadence. 1932 - 1939*, Paris 1979, σ. 435.

όρους – το άρθρο 16 της Συνθήκης της Λωζάνης· δεύτερο, και περισσότερο ουσιαστικό, εφόσον το βασικό κίνητρο με το οποίο είχε συναρτηθεί η διατύπωση του αξιώματος αυτού, η φροντίδα για τη διαφύλαξη της ανεξαρτησίας της Τουρκίας⁶⁾, δεν θα ήταν ασυμβίβαστη είτε με την επέκταση – και μάλιστα με πιθανούς δεσμευτικούς όρους – της ελληνικής κυριαρχίας στα Δωδεκάνησα και την Κύπρο, είτε με την ύπαρξη της ανεξάρτητης Κυπριακής Δημοκρατίας.

Η Συνθήκη της Λωζάνης αποτελεί την πρώτη ίσως σημαντική τομή στη βασική διαμόρφωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής μετά τη σύσταση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Υποδηλώνει την υποκατάσταση του αλυτρωτισμού, ως πρωταρχικής στρατηγικής επιλογής, από την επιδίωξη της κατοχύρωσης της ασφάλειας και της εδαφικής ακεραιότητας της εθνικής επικράτειας. Παράλληλα, η ίδια αυτή διεθνής πράξη επιβεβαιώνει τον ενταφιασμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την αναγωγή του νέου, εθνικού, τουρκικού κράτους σε σταθεροποιητικό περιφερειακό παράγοντα, απαλλαγμένο στην πρώτη φάση της λειτουργίας του από παρωχημένες ηγεμονικές τάσεις. Η σύνθεση της νέας αυτής πραγματικότητας στο επίπεδο των διμερών ελληνοτουρκικών σχέσεων, πρόσφορη να συμβάλει στην προσέγγιση των δύο γειτονικών χωρών, δεν αντέφασκε με την ικανοποίηση των ελληνικών αλυτρωτικών αιτημάτων που είχαν μείνει ανεκπλήρωτα. Η επίλυση του Δωδεκανησιακού ζητήματος, σύμφωνα με τις ελληνικές επιδιώξεις και σε εφαρμογή της αρχής της αυτοδιάθεσης των λαών, επιβεβαιώνει την προσαρμογή της Άγκυρας στο βασικό αυτό αξίωμα, δέκα ήδη χρόνια μετά τον θάνατο του Ατατούρκ. Αν, έκτοτε, στο επίπεδο των ελληνοτουρκικών σχέσεων, ανέκυψαν προβλήματα, δραματικά στην εκδήλωση και δισεπίλυτα στην αντιμετώπισή τους, τούτο δεν θα όφειλε να θεωρηθεί ως φυσιολογική συνέπεια των γεγονότων και των εξελίξεων που συνέχονται άμεσα με το καθεστώς της Λωζάνης. Οι εκδηλώσεις αυτές, απόρροια λιγότερο συγκυριακών παραγόντων και περισσότερο πιέσεων και τάσεων ενδογενών στους κόλπους της μετακεμαλικής Τουρκίας, αντιφάσκουν έκδηλα τόσο προς το πνεύμα και το γράμμα της Συνθήκης του 1923 όσο και προς τις κύριες παραμέτρους της σταθεροποιητικής εξωτερικής πολιτικής που είχε επίσημα προδιαγραφεί και σταθερά αρχικά εφαρμοστεί από τον Κεμάλ Ατατούρκ.

6. Πάνω στις συνθήκες διατύπωσης του δόγματος αυτού, βλ. Μ. Gönlübol - Ο. Kürkcüoglu, *op. cit.*, σ. 33 - 4.

Μια τελευταία συμπερασματική διαπίστωση είναι ότι, κάτω από τις συνθήκες αυτές, προκειμένου να πρυτανεύσει η δικαιοσύνη και να εξασφαλιστεί η ειρήνη στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο, στο καθεστώς του οποίου αναφερόταν η Συνθήκη της Λωζάνης, δεν αρκεί μόνο η σταθερή εμμονή της Ελλάδας και, μετά τη δημιουργία του ανεξάρτητου κράτους, της Κύπρου, στις αρχές της διεθνούς νομιμότητας και την πρακτική του έντιμου και ειρηνικού διαλόγου. Απαιτείται, κάτω πιθανότατα από την πίεση και της διεθνούς συγκυρίας, η επάνοδος και της Τουρκίας στους κανόνες που είχε διακηρύξει στην κρισιμότερη φάση της εθνικής της ανάπλασης και που η εφαρμογή τους επέτρεψε, σε μια πρώτη φάση, την αποκατάσταση σχέσεων γόνιμης επικοινωνίας και αμοιβαίας κατανόησης με την Ελλάδα.